

חשש חתנות - נישואי תערובת

פתיחה

בשיעורים האחרונים עסקנו במספר גזירות שמטרתם לגרום להרחקה בין יהודים לנכרים. כאשר הגמרא באה לבאר את טעמם של גזירות אלו היא אומרת:

"...אלא, על פיתן ושמן משום יינן, ועל יינן משום בנותיהן, ועל בנותיהן משום דבר אחר, ועל דבר אחר משום דבר אחר" (ל:).

כלומר, איסור פת גויים ו'סתם יינן' נועד כדי להתרחק מבנות הגויים ומחשש של קרבה אליהן. בשיעור השבוע נעסוק בגדרי האיסור של קרבה אל הנכריות. מהי רמת האיסור בנישואים עם גויה? האם יש איסור ביחסים ללא נישואין? מה נלמד ממעשה פנחס ובאילו מקרים שייכת ההלכה 'קנאים פוגעים בו'?

גדרי האיסור

נפתח בציטוט שתי הלכות ברמב"ם בהן ניתן למצוא את ההסבר לחשש, והבעייתיות המיוחדת של איסור זה:

"לא פגעו בו קנאים ולא הלכוהו ב"ד הרי עונשו מפורש בדברי קבלה שהוא בכרת שנאמר 'כִּי חָלַל יְהוּדָה, קִדָּשׁ ה' אֲשֶׁר אָהַב, וּבָעַל, בַּת-אֵל נָכָר. יִכָּרֶת ה' לְאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂנָה, עֵר וְעֵנָה' - אם ישראל הוא לא יהיה לו ער בחכמים ולא עונה בתלמידים, ואם כהן הוא לא יהיה לו מְגִישׁ מִנְחָה, לֵה' צְבָאוֹת. הנה למדת שהבועל כותית כאילו נתחתן לעכו"ם שנאמר ובעל בת אל נכר ונקרא מחלל קדש ה'."

עון זה אע"פ שאין בו מיתת ב"ד אל יהי קל בעיניך, אלא יש בו הפסד שאין בכל העריות כמותו שהבן מן הערוה בנו הוא לכל דבר ובכלל ישראל נחשב אע"פ שהוא ממזר, והבן מן הכותית אינו בנו שנאמר כי יסיר את בןך מאחרי מסיר אותו מלהיות אחרי ה'."

ודבר זה גורם להדבק בעכו"ם שהבדילנו הקב"ה מהם ולשוב מאחרי ה' ולמעול בו" (הל' איסורי ביאה פ"ב, הלכה ו-ח).

הרמב"ם מציין שתי נקודות לייחוד שבאיסור זה¹:

1. עצם מעשה הביאה מהווה בגידה בקב"ה ודבקות בעבודה זרה.
2. ההשלכה של החיתון או הביאה - כלומר, הולדת ילד אינו יהודי.

נקודה נוספת אותה יש לבחון בנוגע לאיסור חיתון, הינה מי נכלל באיסור זה?

כפי שראינו בשיעורים קודמים הרבה מהאיסורים במסכת נוגעים לנכרי שעובד עבודה זרה בלבד, ולא לכל נכרי. ואכן, מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה בסנהדרין (פ"ט, משנה ו) נראה כי ניתן לדייק כך גם בנוגע לדין זה. חילוק זה אף מסתבר לאור הטעמים שראינו, כי מעשה זה מתפרש כבגידה בקב"ה והליכה אחר עבודה זרה.

אולם, מדברי הרמב"ם במשנה תורה לעיל, ומפשטות דברי הפוסקים, עולה כי אין מדובר על אישה עובדת עבודה זרה בלבד, אלא על כל אישה שאינה יהודיה. מטרת האיסור הינה השמירה על עם ישראל, ולא רק הבעיה של עבודה זרה². כך עולה גם מסוף דברי הרמב"ם לעיל המבאר כי ישנה בעיה לא רק בקיום יחסי אישות, אלא ישנה חשיבות לשמור על ייחוד עם ישראל.

מדברי הרמב"ם אנו לומדים על חומרת המעשה וכיצד ההלכה רואה התנהגות כעין זו. כפי שנראה, בחלק מהמקרים ההגדרה ההלכתית של האיסור אינה ברורה, אך פשוט שיש בכך איסור ודברים אלו יהיו כנגד רצון התורה³.

סוגיית הגמרא

בעקבות דברי הגמרא לעיל הקובעת כי גזירות האכילה נובעות מחשש חיתון, הגמרא דנה באיסור חיתון וקיום יחסים עם גויה ומחלקת את גדרי ההלכה למספר מקרים:

"בנותיהן - דאורייתא היא, דכתיב: לא תתחתן בם! דאורייתא ז' אומות, אבל שאר עובדי כוכבים לא, ואתו אינהו וגזור אפילו דשאר עובדי כוכבים. ולר"ש בן יוחי דאמר: כי יסיר את בןך מאחרי - לרבות כל המסירות, מאי איכא למימר? אלא דאורייתא אישות דרך חתנות, ואתו אינהו וגזור אפילו דרך זנות" (שם).

התנאים נחלקו האם הלאו של 'לא תתחתן בם' נאמר רק לגבי שבעת עממים או שמא מדובר באיסור כללי המתייחס לכל הגויים. איסור זה ממוקם בתורה בספר דברים בפרק ז', בפרק העוסק בחששות מפני העמים היושבים בארץ ישראל, ומכאן נובעת השיטה הראשונה הסוברת שהאיסור נאמר לשבעת העמים בלבד. לעומת זאת מצד הסברה נראה שאין מקום לחלק בין האומות, ולאו זה שייך לא רק ביבוסים מזמן כיבוש הארץ, אלא גם בהודים היום.

נקודה נוספת העולה מדברי הגמרא הינה החילוק בין דין תורה שנאמר לגבי איסור חיתון, ובין דרך זנות שנאסרה מדרבנן. הגמרא בהמשך מחלקת בין עובד כוכבים הבא על בת ישראל שמדובר באיסור תורה, ובין ישראל הבא על עובדת כוכבים שנאסר על ידי חכמים.

2 מעניין לראות שהרמב"ם סמך הלכות אלו במשנה תורה להלכות גיור. לאחר שהוא מבאר מי נחשב כחלק מעם ישראל, הוא מבאר עם מי ניתן להתחתן. נעיר כי בימינו הרבה פעמים לא מתייחסים בחומרא לנישואי תערובת והדברים עוברים ליד האוזן והתרגלנו לדבר. כך ניתן לראות בתופעה של 'סליבריטאים' וספורטאים שחיים עם בן/בת זוג שאינו יהודי והדבר רק מייקר את מעמדם. עלינו לחזור ולראות מהי רוח ההלכה וכיצד עלינו להתייחס למקרים אלו כדי לחנך את הנוער ואת עצמנו בדרך התורה.

3 דברים דומים כותב הרש"ר הירש בביאורו על התורה (דברים ז, ד-ז): "יחסי מין של יהודים עם נכריות חותרים תחת כל עתיד היהדות, ואזהרה על כך ניתנה לדורות עולם בחטר פעור... די בחומרת החטא הזה כדי להעיק על כל מצפון יהודי. אך בימי החשמונאים ראו חכמים צורך לעצמם להוסיף על כך גם חיוב דיני אדם...".

1 המקור לרוב הלכות אלו מצוי בסוגיית הגמרא בסנהדרין (פב). בדיון לגבי מעשה פנחס ודין קנאים פוגעים בו.

גם במקרה של זנות הגמרא מחלקת בין שתי אפשרויות:

"ישראל הבא על העובדת כוכבים - הלכה למשה מסיני היא, דאמר מר: הובעל ארמית - קנאין פוגעין בו! אלא דאורייתא בפרהסיא וכמעשה שהיה, ואתו אינהו גזור אפילו בצינעא. בצינעא נמי בית דינו של חשמונאי גזור, דכי אתא רב דימי אמר: ב"ד של חשמונאי גזור, ישראל הבא על העובדת כוכבים - חייב משום נשג"א... כי גזור בית דינו של חשמונאי ביאה, אבל ייחוד לא, ואתו אינהו גזור אפי' ייחוד" (שם).

מדברי הגמרא אנו רואים שיש חילוק בין מקרה של זנות בפרהסיא (כפי שהיה אצל פנחס) ובין מקרה של בצנעא. דין 'קנאים פוגעים בו' נאמר רק בפרהסיא, ובצינעא נאמרה תקנת חכמים. התקנה נעשתה על ידי החשמונאים ודבר זה מסתבר מאוד לאור בעיית ההתנוונות בימיהם. בשיעור השבוע נעסוק בגדרים השונים של האיסור כלפי כל אחד מהמקרים: 1. חיתון. 2. זנות בפרהסיא. 3. זנות בצנעא.

איסור חיתון

ראינו לעיל כי ישנה מחלוקת תנאים האם איסור 'לא תתחתן בם' נאמר לשבעת עמים בלבד או לכל הגויים. שיטת רשב"י הינה שהלאו נאמר לכל הגויים, ונראה כי כך עולה גם מן הסוגיה בקידושין:

"...ההוא בשבעה גוים כתיב, שאר אומות מנלן? אמר קרא: 'כי יסיר את בנך' - לרבות כל המסירים. הניחא לר"ש, דדריש טעמא דקרא, אלא לרבנן..." (סח:).

סוגיית הגמרא עוסקת בייחוס תינוק שנולד מן הגויה, כאשר להלכה הוא אינו מיוחס אחרי אביו. הגמרא אומרת שהדברים פשוטים לפי שיטת רשב"י שיש לאו של איסור חיתון, והשאלה נשאלת עבור חכמים.

הרמב"ם פוסק להלכה כשיטת רשב"י שהלאו נאמר לגבי כל הגויים, כל עוד הם לא התגיירו. לעומת זאת, מדברי תוספות במספר מקומות משמע שהם חולקים על שיטה זו, וגישה זו מבוארת בדברי הטור:

"כותית אע"פ שאין בה לאו - אסורה מדרבנן... כתב הרמב"ם... ונ"ל שאינו אלא בז' עכ"ם דלא ק"ל כרבי שמעון דאמר כי יסיר לרבות כל המסירין ואפילו בז' עכ"ם אין לוקין משום לא תתחתן אלא לאחר שנתגיירו אבל בעודם עכ"ם לא שייך בהו חתנות ואינו לוקה עד שיבעול ואז לוקה עליה משום לא תקח" (סימן ט"ז).

לדעת הטור האיסור קיים אצל ז' עממין גם בגיתן וגם בגירותן, ולכן גם במצב שאישה משבעת העמים תתגייר היא אסורה לאדם מישראל. מדובר על איסור מיוחד ביחס לשבעת העמים, ועל התרחקות מהם בכיבוש הארץ ולא בדין כללי בנוגע לכל הגויים (שהרי לאחר גיור אין חשש שיחטאו את הישראל). לגבי שאר הגויים מדובר על איסור דרבנן בלבד.

להלכה פוסק השו"ע (ריש אבה"ע סימן טז) כשיטת הרמב"ם, ובבית יוסף (וכן בכסף משנה) הוא מסביר את דברי הרמב"ם. פסיקת הרמב"ם כרשב"י נובעת ממשקנת הסוגיות, ולאור כך אנחנו דורשים את טעמא דקרא כשיטת רשב"י. הטעם של

האיסור הוא חשש שמא יסירו את לבבו של היהודי (כמו בת פרעה ושלמה), ולכן כאשר נעשה גיור אין איסור.

נקודה נוספת שיש לבחון הינה מה ההגדרה של אישות דרך חתנות. בימינו ישנם מצבים של בני זוג שחיים ביחד רק ללא הסכם נישואים- האם גם זה איסור תורה? האם מצב בו יהודי וגויה החיים יחד נחשב כדרך חתנות, או שמא נדרש מעמד משפטי ('ידועים בציבור')?

בשאלה זו לא מצאנו דברים מפורשים בפוסקים, אך מרוח הדברים נראה כי האיסור אינו מדבר על חתונה דווקא אלא על חיים משותפים כמו זוג נשוי⁴. כעין דברים אלו כותב הרב קאפח במהדורתו על פסק הרמב"ם:

"וברור שכוונת רבנו כל שיחזה לו לשם אישות, ואין חילוק בין אם היחוד הזה נעשה בינם לבין עצמם או על ידי פקיד הממונה על כך בארצות העמים, או ע"י עו"ד משומד או משומדת" (פרק יב אות א).

זנות בפרהסיא

ראינו בדברי הגמרא כי סיפור פנחס וכזי בת צור מהווה אב טיפוס לפסיקת ההלכה במקרה של זנות בפרהסיא עם גויה. ההלכה קובעת שלא ניתן לדון את האדם בבית דין, אך ישנה הלכה מיוחדת של קנאים פוגעים בו. הדיון המרכזי בהלכה זאת מובא בגמרא בסנהדרין (בבא). לאור דברי המשנה שבשלושה מקרים יש דין קנאים פוגעים בו ובוועל ארמית הינו אחד מהם.

השאלה המרכזית שעוסקים בה הראשונים והאחרונים הינה מהי משמעות פסיקה זו? איך אנו אומרים לאדם לעשות דין לעצמו וניתן לפגוע ואף להרוג בן אדם ללא רשות של בית דין. בנוסף לכך אם מדובר במעשה רצוי ונכון, כיצד מותר לנואף להרוג את הקנאי מדין רודף?

ההבנה המקובלת היא שדין קנאים פוגעים בו לא נובע מהעונש הראוי לעצם האיסור, אלא נובע מחילול השם. כהבנה זו משמע בדברי שמואל בסוגיה בסנהדרין-

"ושמואל אמר: ראה שאין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' - כל מקום שיש חילול השם - אין חולקין כבוד לרב".

בדברי שמואל אנו רואים שהעובדה שבמציאות זו היה חילול השם גרמה לפנחס לעשות את מעשה הקנאות. כך גם אנו מוצאים בפסיקת ההלכה שדין קנאים פוגעים בו שייך רק במעשה שנעשה בפני עשרה. רק כאשר עשרה אנשים רואים את המעשה, אזי יש חילול השם במאיסה בעם השם והידבקות בעמים אחרים. השלכה להלכה על הבנה זו הינה שהקנאי יכול לפגוע בנואף רק בזמן עשיית המעשה. לא מדובר על עונש על עבירה שנעשתה, אלא מחאה פומבית כנגד מעשה אסור וביטול חילול השם הנגזר מכך⁵.

4 כך משתמע גם מדברי הבית שמואל בס"ק א. כפי שנראה בהמשך ישנה עוד חלוקה בן ייחודה לו לא לשם אישות ובין מקרה של זנות שלא ייחד אותה.

5 הנושא של קנאים פוגעים בו דורש שיעור בפני עצמו, והרחבה בשאלה מי יכול לעשות זאת ומתי דין זה שייך. להרחבה ביסודות אלו ראה בשיעורו של הרב משה טריגין:

"ואני איני אומר כן שודאי יש אסור מן התורה אלא שאין לוקין עליו והו"ל כחצי שיעור. כי איך יתכן לומר שפרוץ יחליף מתנדבות חדשים לבקרים ואין בדבר אסור מן התורה?".

לאור כך ניתן לבחון את השאלה השנייה- מה עונשו של אדם הבא על גויה בזנות בסתר? יש אחרונים שהבינו כי דינו של זה שונה מהמקרה של פרהסיא ואין לו עונש כרת, וכשיטה זו כותב לדוגמה החלקת מחוקק (ס"ק ה). ברם, הרבה מהאחרונים סוברים שגם בצנעא יש עונש כרת, וכך סובר הב"ח והבית שמואל (ס"ק ד), וכך נראה גם להוכיח מדברי הרמב"ם בספר המצוות (ל"ת נב) בכותבו- "אבל אם לא ידעו עליו, או אם פירש ולא פגעו בו קנאים (= בפרהסיא) הרי הוא כמחוייב כרת"⁸.

הר"ן בחידושי לסוגיה בסנהדרין מבאר את צדדי הספק לגבי כרת בצנעא וגם הוא נוטה שלא לחלק בין סתר לגלוי:

"...ומעתה אף הכרת האמור בקבלה כמו כן אינו אלא בפרהסיא. שאם היה הכרת אף בצנעא למה הוצרכו ב"ד של חשמונאי לגזור על הכותית הרי יש בו כרת? אלא שמכל מקום יש לתמוה מה ענין לחלק הכרת בין צנעא לפרהסיא?

ואפשר שהכרת מפני חילול השם וחילולי ליתא אלא בפרהסיא, או אפשר לומר שכמו כן יש כרת בצנעא כמו בפרהסיא אלא שמפני שבדיני אדם אין עושין לו כלום... גזרו בית דין של חשמונאי שיהיו מלקין אותם... כדי להרחיק את אדם מן העבירה, שיש בני אדם רשמים שאין עומדין בעצמם בשביל כרת המסור לשמים ובשביל המלקות יתרחקו מן האיסור...⁹.

לאור דברינו לעיל הדברים ברורים- גם בצנעא מדובר על מעשה שנגד רצון התורה, אך חסר גדרים הלכתיים. הדבר חמור ואסור גם בצנעא והעונש בידי שמים חל גם במקרה זה. דיון נוסף שאנו מוצאים באחרונים נוגע לדין אשת יפת תואר. כידוע, ההלכה של אשת יפת תואר הינה חידוש. אולם לסוברים כי אין איסור מהתורה ביחסים עם גויה בצנעא, עולה השאלה מהו החידוש הגדול שיש ביפת תואר? האבני מילואים מתייחס לשאלה זו באות א' וכותב שהמקרה של אשת יפת תואר נחשב כדרך אישות, והחידוש הינו שלמרות שיש לאו מהתורה - במקרה זה יש היתר.

לאור דברינו לעיל ניתן להציע גם הסבר נוסף- המקרה של אשת יפת תואר בשלב ראשון איננו דרך אישות, אך עדיין יש איסור בדבר הואיל ודבר זה מנוגד לרצון התורה. החידוש הוא שיש שהתורה מתירה קיום יחסים עם אישה גויה למרות שבשלב ראשון מדובר על יצרו תקפו. יש כאן ערך שמנוגד לרוח התורה, והתורה חידשה שבמקרה מסוים הדבר מותר.

נעיר שגם במקרה זה עולה השאלה מה ההגדרה של פרהסיא. האם יש צורך שהמעשה עצמו יהיה בציבור או שמא מספיק שיש ידיעה כלפי רבים שהמעשה נעשה? כפי שהזכרנו, דין קנאים פוגעים בו שייך רק בזמן המעשה עצמו ולא לאחר מכן. גם אם נגדיר מציאות של ידיעה בלי ראייה בפרהסיא, דין קנאים פוגעים בו מבחינת הפגיעה אינו רלוונטי. ההשלכה שקיימת היא בעונש הכרת- כפי שראינו בדברי הרמב"ם שציטטנו בתחילת השיעור- "לא פגעו בו קנאים ולא הלקוהו ב"ד הרי עונשו מפורש בדברי קבלה שהוא בכרת". כפי שנראה לא ברור מה העונש על זנות בסתר, ויתכן וחומרת העונש תהיה תלויה בשאלה כיצד אנו מגדירים פרהסיא.

זנות בצנעא

מדברי הגמרא לעיל עולה כי הרמה ה'קלה' ביותר של האיסור הינה זנות בסתר. לאור כך פוסק הרמב"ם:

"ולא אסרה תורה אלא דרך חתנות אבל הבא על הכותית דרך זנות מכין אותו מכת מרדות מדברי סופרים, גזירה שמא יבא להתחתן, ואם ייחדה לו בזנות חייב עליה משום נדה ומשום שפחה ומשום כותית ומשום זונה, ואם לא ייחדה לו אלא נקראת מקרה אינו חייב אלא משום כותית וכל חיובין אלו מדבריהן"⁶.

בעקבות דברי הרמב"ם ופסיקת השו"ע כשיטתו, עולות שתי שאלות מרכזיות באחרונים:

- האם כוונת הרמב"ם הינה כי האיסור בדרך זנות הינו רק מצד חשש שמא יבוא להתחתן ולא איסור מהותי?
- כפי שראינו הרמב"ם כותב שבפרהסיא יש עונש כרת. האם עונש זה שייך גם בצנעא?

נראה כי התשובה לשאלה הראשונה הינה כי למרות שאין לאו מפורש מהתורה במקרה של זנות, מדובר על מעשה שהוא נגד רצון ה'. גם אם לא ניתן להחיל את המעשה על איסור ספציפי עדיין מדובר על מעשה שאינו ראוי לפי ההלכה. לכן גם אם ההגדרה הפורמלית של האיסור הינה ברמה של דרבנן ונועדה כדי להרחיק מאיסור חיתון, עדיין יש בעצם המעשה פגם מהותי שהתורה רוצה שנתרחק ממנו.

את ההבנה העקרונית הזו אנו מוצאים בקרב מספר אחרונים: כך למשל בדברי הב"ח (טז ס"ק ה) ניתן לראות את חומרת המעשה ואת דברי הראשונים והאחרונים על החוטא בחטא זה למרות שאין זה איסור תורה.

הרב אשר וייס (מנחת אשר במדבר סימן נה) כותב אף הוא בדרך זו וכותב כי מכאן ניתן ללמוד מהו רצון התורה, ולמרות שאין זה מפורש לאסור ביאת עכו"ם בצנעא, מכל מקום הוי תקלה ונגד רצון ה'⁷. כעין דברים אלו כותב הרב קאפח בהתייחסו לדברי הפרי חדש:

8 יתכן וכך ניתן לדייק מהלכה ו במשנה תורה שם כתב שאם לא פגעו בו קנאים ולא הלקוהו בית דין שחייב כרת. ממילא בכל מצב שלא קיבל עונש בידי אדם חייב בעונש בידי שמים ואין זה משנה אם הדבר נעשה בסתר או בגלוי.

9 לאור דברי הר"ן הסיק האבני מילואים (אות ד) שהאיסור הוא גם בצנעא.

<http://www.etzion.org.il/vbm/archive/metho60/36kanai.php>

6 נראה כי לפני הרמב"ם הייתה גירסה קצת שונה בגמרא ולפיה יש חילוק בין זנות שייחד אותה ובין מקרה שלא ייחדה בזנות. גם במקרה זה ההבדלים אינם ברורים, אך פשוט שבכל מקרה יש כאן איסור.

7 וראה בספרו מנחת אשר על ספר דברים בשיעורו בעניין רצון התורה.